

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ВЕРЕМІЮК ЛЮДМИЛА ЛЕОНІДІВНА

УДК 37(09)(430)

**ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ «ШКОЛИ ДІЇ» В. А. ЛАЯ В КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РЕФОРМАТОРСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, доцент
Кочубей Тетяна Дмитрівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
проректор з науково-педагогічної роботи,
професор кафедри соціальної педагогіки,
соціальної роботи та історії педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Сбруєва Аліна Анатоліївна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка,
проректор з наукової роботи,
завідувач кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Прибора Тетяна Олександрівна,
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
старший викладач кафедри педагогіки дошкільної
та початкової освіти.

Захист дисертації відбудеться «24» грудня 2014 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано «24» листопада 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Коляда

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку освіти в Україні відбиває зміни в соціально-економічному та політичному житті. Основні напрями розвитку освіти, визначені Державною національною програмою «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Національною доктриною розвитку освіти України передбачено модернізацію освітньої системи, що вимагає здійснення низки заходів, а саме: відхід від авторитарної педагогіки; створення умов для формування активної, відповідальної, творчої, самостійної особистості, здатної до самоосвіти і саморозвитку; забезпечення умов для реалізації та самореалізації сутнісних сил дитини у різних видах її діяльності.

Здійснити такі модернізаційні зміни в шкільній освіті допоможе вивчення, систематизація і впровадження у практику ідей педагогічного досвіду вітчизняних і зарубіжних педагогів минулого. Особливу увагу сучасних дослідників історії педагогіки привертають епохи Відродження і Просвітництва, що позначені зародженням і розвитком гуманістичних ідей. У цьому контексті зацікавлення викликає реформаторська педагогіка, розвиток якої припав на кінець ХІХ – початок ХХ ст. у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях.

Цей етап в історії педагогіки розглядали та аналізували такі вчені, як: Б. Бім-Бад, Н. Вейкшан, Н. Воскресенська, Б. Вульфсон, Л. Гончаров, А. Джуринський, Б. Єсіпов, М. Кларін, В. Кравець, О. Кузнєцова, З. Малькова, С. Мендліна, А. Піскунов, О. Рогачова, К. Салімова та ін.

Реформаторська педагогіка, як свідчать дослідження, розвивалася за такими напрями: експериментальна педагогіка (Е. Мейман, Г. Ришар), прагматизм (Д. Дьюї), трудові школи, громадянське виховання (Г. Кершенштейнер), нове виховання і нові школи (А. Ферр'єр), «педагогіка дії» (В. А. Лай), вільне виховання (Е. Кей, М. Монтесорі, Г. Шаррельман), соціальна педагогіка (Е. Зальвюрк, А. Ліхтварк, П. Наторп та ін.). Загальною метою реформаторської педагогіки було формування гармонійно розвиненої особистості, якій притаманні індивідуальні та соціальні добродієвості, дієздатність, добродієвості; моральні чесноти і такі риси характеру, як самостійність, самоствердження, ініціативність і активність; тілесне здоров'я, гігієнічні вміння.

«Педагогіка дії» як напрям реформаторської педагогіки, започаткована німецьким педагогом-реформатором В. А. Лаєм. Навчально-виховний процес здійснювався через дію, а саме: сприймання, розумову переробку та вираження за допомогою різних засобів (словом, малюнком, експериментом, лабораторним дослідом т. ін.). Велика увага у «школі дії» приділялася психології: вродженим рефлексам та реакціям, які виявлялися у грі та інших діях, задаткам, здібностям, віковим особливостям школярів.

Здобутки реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст. висвітлені у дисертаційних дослідженнях низки сучасних українських учених. Зокрема, І. Батчаєва проаналізувала педагогічні ідеї Ф. Гансберга, Л. Гурлітта і Г. Шаррельмана у роботі «Теорія нового «вільного» виховання педагогів-реформаторів Бременської наукової школи Німеччини (кінець ХІХ – початок ХХ століття)»; Т. Петрова дослідила ідеї основних напрямів реформаторської педагогіки та виокремила принципи, які визначають їхню гуманістичну

спрямованість у дисертації «Гуманізація навчально-виховного процесу у «реформаторській» педагогіці кінця XIX – початку XX століття»; А. Растигіна розглянула становлення і розвиток теорії вільного виховання у роботі «Розвиток теорії вільного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці кінця XIX – першої половини XX століття»; О. Барило узагальнила теоретико-методологічні та методичні засади вільного виховання у дослідженні «Ідеї вільного виховання в реформаторській педагогіці кінця XIX – першої третини XX століття»; Т. Кравцова у дисертації «Проблема вивчення дитини в реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX століття» з'ясувала особливості вивчення дитини у світовій та вітчизняній реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX ст.; Л. Лисенко у дисертаційному дослідженні «Становлення і розвиток експериментальної педагогіки у розвинутих країнах Західної Європи і США (кінець XIX – початок XX століття)» розробила періодизацію розвитку експериментальної педагогіки, систематизувала науково-педагогічні здобутки основних її представників та проаналізувала організацію експериментально-пошукової роботи у країнах Західної Європи і США кінця XIX – початку XX ст.; В. Лук'янова у дослідженні «Розвиток експериментальної педагогіки в Україні (20–30 роки XX століття)» виявила особливості, зміст, форми й методи розвитку експериментальної педагогіки в Україні у визначений період та вплив її ідей на стан сучасної педагогічної науки і практики; тенденції реформування середньої освіти розвинених англomовних країн у контексті глобалізації висвітлила А. Сбруєва у своєму дисертаційному дослідженні; Т. Прибора дослідила основні ідеї самоврядування учнів у педагогіці кінця XIX – першої третини XX століття тощо.

Отже, багатоаспектність проблем реформаторської педагогіки, їх історико-педагогічна значущість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **«Педагогічні засади «школи дії» В. А. Лая в контексті європейської реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX століття».**

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану наукової роботи Лабораторії педагогічної компаративістики в межах держбюджетної теми «Інноваційний потенціал порівняльно-педагогічних досліджень для розвитку освіти в Україні» (державний реєстраційний номер 0111U009200) та наукової теми кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер № 0111U009198) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Тему дослідження затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 3 від 22 жовтня 2007 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології НАПН Україні (протокол № 9 від 27 листопада 2007 р.).

Мета дослідження – розкрити педагогічні засади «школи дії» та виявити їх вплив на педагогічну теорію і практику європейських країн та України в кінці XIX – на початку XX ст.

Відповідно до теми і мети визначено такі **задачі дослідження:**

1. З'ясувати стан дослідженості проблеми та розкрити змістове наповнення її ключових понять.

2. Здійснити ретроспективний аналіз та визначити передумови виникнення і розвитку «школи дії» В. А. Лая у Німеччині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

3. Визначити особливості, принципи, методики та основні ідеї «школи дії» як напряму реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст.

4. Виявити вплив ідей «школи дії» на педагогічну теорію і практику європейських країн та України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Об'єкт дослідження – розвиток європейської реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Предмет дослідження – педагогічні засади «школи дії» В. А. Лая в контексті європейської реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Для реалізації визначених задач використано комплекс **методів дослідження**: *аналіз, історико-педагогічний і системно-структурний* методи використовувалися з метою систематизації теоретичних ідей В.А. Лая щодо процесу навчання, освіти і виховання; *теоретичний* – для визначення проблеми «школи дії»; *конкретно-пошукові* – аналіз джерел, матеріалів дослідження з наступним синтезом його результатів у цілісну систему поглядів на вивчення педагогічних засад «школи дії» в контексті європейської реформаторської педагогіки; узагальнення та систематизація історичних матеріалів у ході вивчення педагогічної спадщини, дослідницьких матеріалів тощо; *ретроспективний* – для виявлення прогресивних педагогічних ідей В. А. Лая досліджуваного періоду; *персоналістично-бібліографічний* – для вивчення біографії, основних етапів життєдіяльності В. А. Лая.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* визначено педагогічні засади «школи дії» кінця ХІХ – початку ХХ століття в країнах Західної Європи та в Україні (основоположні принципи «школи дії», методики викладання предметів, психолого-фізіологічні особливості організації навчального процесу у «школі дії»); визначено сутність поняття «школа дії» (навчально-виховний заклад, в основі організації навчального процесу якого лежать реакції-дії: учень відчуває вплив ззовні, розумово переробляє його і виражає за допомогою різних засобів (словом, малюнком, експериментом, лабораторним дослідом, роботою в майстерні тощо, багатогранність якого включає в себе аналіз природи особистості дитини, її вроджені рефлексії та реакції, які виявляються у грі та інших діях, задатки, здібності, вікові особливості);

– *удосконалено* наукові уявлення про змістове наповнення (відповідно до концепції В. А. Лая) понять «сприймання» (процес формування цілісного образу предметів, явищ, подій чи ситуацій довкілля, що виникає під час безпосереднього впливу фізіологічного подразника на аналізатор або систему аналізаторів); «переробка» (надання чому-небудь нового, зміненого вигляду); «вираження» (показувати, робити явним, помітним (почуття, стан, наміри); виражати, передавати почуття певними зовнішніми ознаками, проявами); «дія» (довільна, навмисна, опосередкована активність, спрямована на досягнення усвідомленої мети), що поглиблює розуміння педагогічних засад «школи дії»; «реакція» (дія, вчинок, жест і т. ін., що виникають у відповідь на яку-небудь дію, вчинок, вплив ззовні) та здійснено їх педагогічну інтерпретацію в контексті сучасної педагогічної науки;

– *подальшого розвитку набули*: висвітлення проблематики, змісту наукових досліджень з історії розвитку педагогіки дії в контексті європейської

реформаторської педагогіки; характеристика внеску В. А. Лая у процес становлення шкільної освіти в контексті європейської реформаторської педагогіки.

До наукового обігу введено нові джерела (зокрема неадаптовані наукові праці німецькою мовою), що стосуються досліджуваної проблеми.

Хронологічні межі дослідження визначено кінцем XIX – початку XX ст. *Нижня межа дослідження* (80-ті роки XIX ст.) зумовлена активним відходом від гербартіанства у педагогічній науці, появою нових філософських течій і заснованих на їхніх ідеях педагогічних теорій реформаторської педагогіки, що пропонували способи кардинальної модернізації теорії і практики традиційної педагогіки. Визначення *верхньої межі дослідження* (початок 30-х років XX ст.) зумовлюється забороною наукових ідей в освітній галузі радянських країн, що не відповідали вимогам офіційної педагогічної доктрини, поступовою ідеологізацією й уніфікацією педагогічної науки. В країнах Західної Європи та США також відбувалося згорання педагогічних експериментів, пов'язане з економічною кризою та наступом на школу мілітаризму й клерикалізму.

Джерельну базу дослідження становлять оригінальні видання зарубіжної і вітчизняної історико-педагогічної літератури кінця XIX – початку XX ст., зокрема праці В. А. Лая та інших вітчизняних і зарубіжних педагогів названого періоду (В. Бехтерев, О. Залужний, П. Лесгафт, Е. Мейман, А. Музиченко, І. Сеченов, І. Сікорський); матеріали Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ф. VIII – Архів І. Сікорського); публікації у періодичних виданнях кінця XIX – початку XX ст. («Світло» (1910–1914), «Вестник воспитания» (1907–1908), «Педагогическая мысль» (1912–1914), «Ежегодник экспериментальной педагогики» (1909–1913), «Свободное воспитание» (1908–1916), «Радянська освіта» (1923–1930), «Український вісник експериментальної педагогіки та психології» (1924–1928), «Шлях освіти» (1924–1930), «Советская педагогика» (1937–1943), «Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки» (1925–1932), «Комуністична освіта» (1922–1941), «Український історичний журнал» (з 1957 р.) та ін., а також зарубіжні видання, зокрема «Архів загальної психології» («Archiv für gesante Psychologie») (1910–1912), «Журнал педагогічної психології і експериментальної педагогіки» («Zeitschrift fuer paedagogische Psychologie und experimentelle Paedagogik») (1911–1916), «Німецька школа» («Deutsche Schule») (1901–1904), «Журнал педагогічної психології, патології та гігієни» («Zeitschrift für pädagogische Psychologie, Pathologie und Hygiene») (1900–1910) тощо.

Опрацьовано фонди Національної бібліотеки України імені В. Вернадського НАН України; Національної Парламентської бібліотеки України; Державної науково-технічної бібліотеки України, електронний архів бібліотеки Берлінського університету імені А. Гумбольдта. У процесі вивчення ідей представника реформаторської педагогіки В. А. Лая, основоположника експериментальної педагогіки була проаналізована неадаптована наукова література німецькою мовою: W. A. Lay «Zum Arbeitsplan. Psychologisch-pädagogische und didaktische Vorschläge von W. A. Lay» (В. А. Лай «До робочого плану. Психолого-педагогічні та дидактичні припущення»), H. C. Cordsen «Eine «Beschprechung» der Experimentellen Didaktik. Erwidernng von W. A. Lay» (Х. Кордсен «Обговорення експериментальної дидактики»), Hopf Caroline «Die experimentelle Pädagogik: empirische

Erziehungswissenschaft in Deutschland am Anfang des 20. Jahrhunderts» (К. Гопф «Експериментальна педагогіка: емпірична виховна наука в Німеччині на початку ХХ ст.»), W. A. Lay «Deutsche und lateinische Schrift?: eine experimentell-pädagogische Untersuchung.» (В. А. Лай «Німецький чи латинський шрифт?: експериментально-педагогічний пошук»), W. A. Lay «Didaktisch-psychologische Experiment» (В. А. Лай «Дидактично-психологічний експеримент») тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення і висновки, історико-педагогічні матеріали можуть бути використані при вирішенні певних наукових і практичних завдань реформування освіти України, підвищенні якості підготовки наукових і педагогічних кадрів під час викладання навчальних курсів «Педагогіка» та «Історія педагогіки» у вищих навчальних закладах; при підготовці навчальних посібників і методичних рекомендацій; при підготовці бакалаврських та магістерських робіт; у діяльності теоретико-методологічних та методичних семінарів кафедр педагогічних навчальних закладів.

Результати дослідження *впроваджено* в навчальний процес Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка про впровадження № 788 від 13.12.2013 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка про впровадження № 106/03-а від 11.03.2014 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження № 879/01 від 30.05.2014 р.).

Особистий внесок здобувача у статті «В. А. Лай, К. Д. Ушинський: педагогіка дії», написаній у співавторстві з Т. Кочубей, полягає у визначенні «педагогіки дії» В. А. Лая та порівнянні її з педагогікою К. Д. Ушинського (0,4 друк. арк.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження доповідалися на конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Іноземна мова як фактор входження в міжнародний освітній простір» (Умань, 2007), «Роль едукативного середовища в підготовці вчителя початкової школи» (Умань, 2010), «Актуальные вопросы современной науки» (Таганрог, Росія, 2010), «Розвиток освітніх систем у глобальному вимірі: тенденції і прогнози» (Умань, 2011), «Парадигмы современной науки» (Караганда, Казахстан, 2011), «Дитинство. Освіта. Соціум» (Київ, 2012), «Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура» (Умань, 2012), «Наука і освіта у глобалізованому світі: традиції, сьогодення, перспективи» (Умань, 2013); *всеукраїнських* – «Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти» (Черкаси, 2008), «Наукові обрії – 2011» (Миколаїв, 2011), «Образ дитини у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях» (Харків, 2011), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013); *науково-методичних семінарах* – «Порівняльна педагогіка: стан, проблеми, перспективи» (Умань, 2009 р.), «Актуальні проблеми вітчизняної педагогіки за умов євроінтеграційних процесів» (Ніжин, 2010 р.); обговорювалися на засіданнях Лабораторії педагогічної компаративістики, кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки та на звітних наукових

конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2009–2014 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 23 публікаціях автора (22 одноосібні), з-поміж них 8 відображають основні наукові результати дисертації, 14 апробаційного характеру, 1 додатково відображає результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (285 найменувань, з них 115 – іншомовних) та 12 додатків на 32 сторінках. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 221 сторінку, з них 163 сторінки – основний текст. Робота містить 3 таблиці, 3 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами і темами, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; подано відомості про публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – *«Теоретичні основи дослідження»* – визначено поняттєво-категорійний апарат дослідження; здійснено аналіз стану розробленості педагогічної проблеми «школа дії» в сучасній теорії; ретроспективно проаналізовано становлення і розвиток «школи дії» в контексті європейської реформаторської педагогіки.

З'ясовано, що історико-педагогічні публікації, часописи, книги першої половини ХХ ст. свідчать, що праці представників реформаторської педагогіки (В. Бехтерев, А. Біне, Д. Дьюї, П. Каптерев, Е. Клапаред, В. А. Лай, П. Лесгафт, Е. Мейман, І. Сікорський, Е. Торндайк, Р. Штайнер, С. Холл, С. Френе) детально досліджувалися вітчизняними та зарубіжними вченими. У періодичних виданнях того часу публікувалися статті про педагогів-реформаторів Франції, Англії, Бельгії, Німеччини, зокрема, розкривалися їхні погляди на проблеми освіти та основні ідеї виховання і навчання.

З'ясовано, що одні вчені (М. Константинов, В. Кравець) кваліфікували «педагогіку дії» В.А. Лая як окремий напрям, інші (П. Соколов, Я. Мамонтов, М. Гриценко) – вважали його представником експериментальної педагогіки.

Багато статей, присвячених різноманітним проблемам реформаторської педагогіки, публікувалося у вітчизняних педагогічних виданнях, таких як «Шлях освіти», «Радянська освіта» (Г. Іваниця «Нові праці до питань трудової школи», О. Музиченко «Як по новому провадити педагогічну роботу в трудшколах з дітьми?»), «Комуністична освіта» (Г. Костюк «Теорія і практика педологічної псевдонауки», Й. Ліпман «Так звана педологія на практиці», Р. Барун «Проти біологізації колективу»), «Путь просвещения» (Г. Гринько «Наш путь на Запад»), «Маловідомі першоджерела української педагогіки» за ред. О. Сухомлинської (Г. Гринько «Соціальне виховання дітей», Я. Чепіга «До трудової вільної школи!»), «Русская школа» (І. Евергетов «Второй съезд по экспериментальной педагогике», «Общество экспериментальной педагогике»), «Вільна українська школа»,

«Педологія», «Світло», «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», «Ежегодник експериментальної педагогіки» та ін.

Проблеми реформаторської педагогіки висвітлювали і зарубіжні видання, зокрема «Архів загальної психології» («Archiv für gesamte Psychologie») (1910–1912), «Журнал педагогічної психології і експериментальної педагогіки» («Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik») (1911–1916), «Бюлетень громадської охорони здоров'я» («Blätter für Volksgesundheitspflege») (1912), «Педагогіка» («Pädagogium») (1904–1906), «Німецька школа» («Deutsche Schule») (1901–1904) тощо.

З'ясовано, що засновником «школи дії» був німецький педагог-реформатор Вільгельм-Август Лай, педагогічна і дослідницька діяльність якого розглядалася педагогами різних країн. Про це свідчить книга Х. Кордсена «Eine „Beschreibung“ der Experimentellen Didaktik. Erwiderung von W. A. Lay» («Обговорення» експериментальної дидактики. Відповідь В. А. Лая»), де автор констатує що «Експериментальна дидактика» німецького педагога була перекладена багатьма мовами: російською (професор А. П. Нечаєв), угорською (З. Дьорі), шведською (Е. Вестберг), англійською, японською, італійською, французькою. Адже В. А. Лай належав до тих педагогів, від яких звикають чути щось нове.

На сучасному етапі розвитку науки ідеї реформаторської педагогіки стали предметом досліджень О. Барило, Г. Кемінь, Т. Кравцової, Л. Лисенко, В. Лук'янової, Т. Петрової, А. Растигіної, О. Сухомлинської та ін. Їхні студії частково торкаються педагогічної проблеми «школа дії», однак як окремий аспект у сучасній теорії спадщина німецького педагога-реформатора В. А. Лая не була предметом окремого дослідження.

У німецькій педагогічній науці вивченням педагогічної спадщини В. А. Лая та Е. Меймана займалися П. Дудек (P. Dudek), Т. Кесерлінг (T. Kesserling), Е. Хайнекен (E. Heineken) та ін.

У сучасній теорії спадщина В. А. Лая розглядається зарубіжними педагогами, такими як К. Гопф (Caroline Hopf) – «Die experimentelle Pädagogik: empirische Erziehungswissenschaft in Deutschland am Anfang des 20. Jahrhunderts» («Експериментальна педагогіка: емпірична освіта в Німеччині на початку ХХ століття»), М. Депаеп (Mark Depaep) – «Zum Wohl des Kindes?: Pädologie, pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik in Europa und den USA, 1890 – 1940» («В інтересах дитини?: педологія, педагогічна психологія та експериментальна педагогіка в Європі та Сполучених Штатах, 1890–1940»), У. Карле (Ursula Carle) – «Entwicklungszeiten: Forschungsperspektiven für die Grundschule» («Періоди розвитку: дослідницькі перспективи для початкової школи»), Г. Флатх (Herbert Flath) – «Die Entwicklung der empirischen Erziehungswissenschaft in Deutschland vom Beginn des 20. Jahrhunderts bis zur «realistischen Wendung» («Розвиток емпіричної педагогіки в Німеччині від початку ХХ століття до «реалістичної зміни») та ін.

Виявлено, що передумовою виникнення ідей «педагогіки дії», висунутої В. А. Лаєм, була діяльність трудових шкіл. Ідеї трудового навчання розвинули представники демократичного напрямку в культурі епохи Відродження – гуманісти-просвітителі Ф. Рабле та М. Монтень. Так, Ф. Рабле як педагог великого значення

надавав фізичному розвитку, формуванню самостійного мислення дитини. На думку М. Монтеня, виховання повинно сприяти всебічному розвитку особистості дитини, а теоретичне навчання має доповнюватися фізичними вправами, виробленням естетичного смаку, вихованням високих моральних якостей.

Під впливом його ідей англійський просвітитель, філософ Дж. Локк наголошував на потребі ручної праці. Набував поширення реформаторський рух, який визначався такими категоріями: продуктивна робота, трудове навчання, трудова школа. На початку ХХ ст. в Англії та Німеччині виникла платформа Дж. Дьюї, яка головним чином ґрунтувалася на ідеях праці в елементарних школах і положенні про активність дитини, яке знайшло втілення у концепції трудової школи. Вивчаючи проблему педагогіки Дж. Дьюї, яка охоплювала психологічні та філософські аспекти, проблеми школи, соціальні питання, політичні теорії та реформу освіти, ми простежуємо помітний її вплив на реформаторську педагогіку та «педагогіку дії» В. А. Лая зокрема.

З'ясовано, що Вільгельм-Август Лай у своїй діяльності виходив із біологічно-психологічного трактування єдності сприйняття, розумової переробки сприйнятого і вираження уявлень, що склалися через малюнок, макет, драматичний акт або будь-яку іншу дію, що сприяла пристосуванню дитини до навколишнього життя.

Встановлено, що філософсько-теоретичними основами вивчення дитини у «педагогіці дії» стали ідеї представників класичної німецької філософії (І. Кант, Г. Гегель, Л. Фейєрбах та ін.) про людину як цілісну самодіяльну істоту, діалектичний підхід до вивчення людини, розвиток особистості, поєднання у людині природного (біологічного) і соціального, а також положення антропологічного підходу. Крім того, основою вивчення дитини представниками реформаторської педагогіки стали концепції неklasичної філософії ХІХ – початку ХХ ст., а саме: філософської антропології (М. Шелер, Г. Плеснер, Е. Кассіпер, Х. Ортега-і-Гассет та ін.) про цілісність людської особистості; марксистської філософії (К. Маркс, Ф. Енгельс) про діалектичний метод пізнання, діяльну природу становлення особистості та її соціальну природу; філософії позитивізму (О. Конт, Г. Спенсер) про практичну спрямованість дослідження дитини та еволюційність її розвитку; прагматизму (Д. Дьюї, У. Джеймс) про «прогресивне виховання» та експериментальне дослідження якостей дитини; теорії психоаналізу (З. Фройд) про природу свідомості людини; філософії волюнтаризму (А. Шопенгауер) про природу волі та психічних якостей дитини тощо.

Розкрито змістове наповнення ключових понять проблеми. Реформаторська педагогіка трактується як потужний педагогічний рух першої третини ХХ ст., що об'єднав педагогів багатьох країн у їхньому бажанні реформувати систему освіти, яка не відповідала вимогам часу й потребам дитини, і пропозиції докорінним чином її змінити на новий тип школи й освіти, новий зміст освіти і нові організаційні форми, методи і засоби навчання, які висувалися ним на перший план. У контексті реформаторської педагогіки висвітлено поняття «школа дії». З'ясовано, що педагогічною основою «школи дії» є здійснення виховання і навчання через дію: сприймання – учень відчуває вплив ззовні (спостереження за навколишнім, сприймання за допомогою наочних посібників); розумово переробляє його; виражає за допомогою різних засобів (слово, малюнок, експеримент, лабораторний дослід,

робота в майстерні та ін.). Психологічні основи «школи дії» включають в себе аналіз природи особистості дитини: вроджені рефлексії та реакції, які виявляються у грі та інших діях, задатки, здібності, вікові особливості (принцип природовідповідності).

Проаналізовано стан розробленості педагогічної проблеми «школа дії» в сучасній теорії. Окремі ідеї проблеми висвітлювалися Т. Петровою («Гуманізація навчально-виховного процесу у «реформаторській» педагогіці кінця XIX – початку XX століття»), що виокремлює принципи педагогіки дії, які визначають їхню гуманістичну спрямованість); Т. Кравцовою («Проблема вивчення дитини в реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX століття») – визначає особливості вивчення дитини у творчості засновників «педагогіки дії» (В. А. Лай) та експериментальної педагогіки (А. Біне, Е. Мейман та ін.); Л. Лисенко («Становлення та розвиток експериментальної педагогіки в розвинутих країнах Заходу (кінець XIX – початок XX ст.)») з'ясовано концептуальні засади й основні досягнення експериментальної педагогіки Західної Європи й Америки у працях її провідних представників, зокрема й теоретика експериментальної педагогіки В. А. Лая); В. Лук'яною («Розвиток експериментальної педагогіки в Україні (20–30 роки XX століття») – виявлено особливості, зміст, форми й методи розвитку експериментальної педагогіки в Україні у 20-30-х роках XX ст. та вплив її ідей на стан сучасної педагогічної науки і практики.

Проаналізувавши науково-педагогічну діяльність В. А. Лая, дійшли висновку, що біологізаторська основа його системи на сучасний погляд не є бездоганною, проте величезний безпосередній педагогічний досвід, наполеглива експериментаторська робота й опора на здобуті результати дали змогу вченому уникнути багатьох помилок. Тому більшість висновків і положень його системи залишаються корисними й актуальними і на сучасному етапі. Суть нової парадигми навчання педагог вбачав у тому, що навчальний процес має здійснюватися тільки шляхом постійної, активної діяльності і взаємодії всіх учнів, він має будуватися на взаємному навчанні, де учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, які здійснюють свою діяльність та прогнозують її результати.

У другому розділі – *«Дидактичне забезпечення діяльності «школи дії» В. А. Лая»* – розкрито основоположні принципи «школи дії»; проаналізовано методики викладання предметів у «школі дії»; уточнено експериментальні засади діяльності «школи дії» в контексті розвитку «педагогіки дії».

На основі аналізу педагогічної проблеми «школи дії» в кінці XIX – на початку XX ст. визначено структуру і педагогічні засади «школи дії» В. А. Лая, розкривши її основоположні принципи, на яких ґрунтувалася її діяльність, а саме:

– *соціальний та етичний принципи* – учні привчаються до соціального спостереження, переробки одержаної інформації та зовнішнього її вираження, тобто поводять себе як члени організованого суспільства; на шкільних уроках виявляють моральні та етичні почуття, активне мислення, інтелект;

– *принцип індивідуальності* – домінуючий у процесі виховання і навчання дитини; звертається увага на відмінності темпу кожної людини, що пов'язано з її індивідуальними якостями, індивідуальними відмінностями пам'яті, уваги, фантазії, образотворчої діяльності тощо, що береться до уваги при доборі методів навчання, оцінюванні досягнень учнів;

– *принцип асиміляції та духовного зростання* – розкриває природу мислення і діяльність дітей через наслідування й уподібнення (асиміляція). Принцип асиміляції потребує такого добору навчального матеріалу, який би відповідав дитячій психології і духовному зростанню учнів;

– *принцип взаємовідношення або кореляції* – опора на розвиток чуттєво-рухового апарату та його функції. Духовне зростання здійснюється шляхом розгалуження (диференціації) та супроводжуючої його взаємодії (кореляції). Завдяки розумінню логічного зв'язку між навчальними предметами з'являється можливість його об'єднання та взаємодія окремих частин навчального матеріалу. Тому основа школи дії – природна кореляція та різнобічний взаємозв'язок між предметами;

– *принцип періодичності інстинктів* – тісно пов'язаний із принципом асиміляції. Учитель щоденно у процесі викладання впливає на розвиток сенсорно-моторного апарату учнів та його реакцій; викладання базується на інстинктах, які проявляються головним чином в іграх. Школа дії, опираючись на цей принцип, прагнула побудувати органічну шкільну систему, турбуючись про дитячу психіку, об'єктивну оцінку успіхів учнів, що залежать від індивідуальних коливань;

– *принцип творчої діяльності та самодіяльності* – розкривається через потреби самодіяльності кожної дитини у всіх сферах фізичного і духовного життя, яка не знаходить достатнього вияву в дитячих іграх. Тому завдання учителя стежити за розвитком самодіяльності учнів у процесі навчання. У процесі виховання дитина має достатньо часу у своєму життєвому просторі для самостійного розвитку, вияву задатків, а школа дії забезпечувала це всередині класної та шкільної спільноти;

– *гігієнічний принцип* – вимагає унормування щоденного навчання, яке інтенсивно впливає на сенсорно-моторний апарат і нервову систему учня. На основі багаторічних спостережень за дітьми в школі В. А. Лай довів, що організація навчально-виховного процесу в школі погано впливає на стан здоров'я та фізичний розвиток учнів. Педагог указував на те, що зазвичай в теорії і практиці навчання недостатня увага приділяється моториці як складнику основного педагогічного процесу.

Встановлено, що «школа дії» забезпечувала різнобічну формальну освіту, яка здійснювалася паралельно з природним розвитком. Опіраючись на принцип реакції в «школі дії» В. А. Лаєм було вибудовано шкільну органічну систему; розроблено навчальні плани і запроваджено методики викладання предметів. Основний педагогічний принцип «школи дії» враховував індивідуальні особливості дитячої психіки. Періодичність інстинктів у розвитку дитини, на думку В. А. Лая, повинна і може стати обширною сферою психологічних, педагогічних і дидактичних досліджень; значення періодичності інстинктів для практики досить велике. З'ясовано, що гігієнічний принцип точно вказує, що школа словесного навчання і сидіння (Lern-und-Sitzschule) повинна стати школою дії, яка зможе задовольнити усі потреби гігієни.

Визначено організацію навчального процесу в «школі дії», що виражалася через спостережно-речове (природна історія, фізика та хімія, географія і космографія) і гуманітарно-речове (історія) та зображально-формальне (ігри та гімнастика, ручна праця, малювання та ліплення, математика, геометрія, мова,

співи) викладання. Німецький педагог започаткував методику викладання предметів, вибір та розподіл навчального матеріалу, які відповідали б поставленій меті природничо-навчального речового викладання.

Виявлено, що спостереження було першою ланкою провідного педагогічного принципу дії як основа викладання у «школі дії». Більша частина естетичних властивостей і відносин сприймалися у чистому вигляді та сильно впливали на сприймання і відчуття лише у тому випадку, коли спостереження об'єктів здійснювалося у природному середовищі. Тому під час організації навчального процесу велика увага приділялася екскурсіям.

До навчально-методичної літератури, автором якої є В. А. Лай, належить буквар «У золотій країні дітей: книга для навчання читання і водночас ігор» («Im Goldenen Kinderland: ein Buch zum lesenlernen und zugleich ein spiel und arbeitsbuch», Quelle & Meyer, 1911).

На думку В. А. Лая, учитель повинен дотримуватися основного педагогічного принципу дії, а відправною точкою та основою викладання мусить виступати спостереження, оскільки школяр має упевнитися в тому, що поняття і предмети взяті з реального світу.

Досліджено психолого-фізіологічні особливості організації навчального процесу у «школі дії». Визначено етапи проведення уроків відповідно до встановлених В. А. Лаем психолого-фізіологічних вимог, а саме: 1-й етап – проведення спостережень, до яких педагог також відносив досліди; 2-й етап – розумова переробка (опрацювання зібраного матеріалу в класі, підведення підсумків); 3-й етап – вираження (проведення учнями опису, зображення моделей вивченого за допомогою ліплення, малювання, креслення).

Великої ваги педагог-реформатор надавав типам пам'яті, досліджував вплив втоми учнів та здатність навчатися. В. А. Лай наполягав на необхідності заснування педагогічних лабораторій не лише при університетах і великих наукових центрах, а й при міських школах, учительських семінаріях і навіть міських громадських організаціях. Метою таких лабораторій була розробка питань щодо викладання та виховання в рідній країні за допомогою всебічного спостереження, статистики та експериментів, оприлюднення власних досліджень та результатів іноземних досліджень, щоб учителі могли одержувати знання з педології та експериментальної педагогіки. В лабораторії були засновані додаткові педагогічні курси ознайомлення з експериментальною педагогікою і прийомами досліджень. Також педагог прагнув створити педагогічні бібліотеки, які містили б як вітчизняну, так й іноземну літературу з питань дитячої психології й експериментальної педагогіки.

У третьому розділі – *«Вплив ідей «школи дії» В. А. Лая на педагогічну теорію і практику європейських країн та України»* – визначено роль «школи дії» в європейській реформаторській педагогіці; проаналізовано розвиток ідей «школи дії» у вітчизняній педагогічній думці.

З'ясовано, що прогрес біологічних і філософських наук та основний експериментально-педагогічний метод дали поштовх у кінці XIX – на початку XX ст. для розвитку нового напрямку у контексті реформаторської педагогіки – «педагогіки дії».

Ретельний аналіз ідей «школи дії» в контексті європейської реформаторської педагогіки свідчить про те, що навчально-виховний процес спрямовувався на поліпшення пристосування особистості до життя, унаочнення, розвиток пізнавальної активності та творчих можливостей дитини, забезпечення здоров'я та створення сприятливого середовища, в якому виховується дитина. Значення досліджень В. А. Лая для реформаторської педагогіки полягало в тому, що на основі психології та експериментальної педагогіки почали вивчати розумові особливості учнів (типи пам'яті, види та різновиди сприймання, увагу і спостережливість, уявлення, фантазію, судження і висновки, відчуття і відтворення у різних формах), чого не було у школах словесного викладання, які існували на той час. В індивідуальній поведінці з учнями «школи дії» вчителі брали до уваги їх темперамент.

Досліджено процес розвитку теорії «школи дії» В. А. Лая у Німеччині кінця XIX – початку XX ст. Встановлено, що значний внесок у розробку проблем виховання особистості був зроблений саме В. А. Лаем, що більшість прогресивних наукових ідей розвивалися в Німеччині в контексті педології. Навчання у «школі дії» базувалося на вільному ознайомленні дітей із навколишнім світом і сприяло їх всебічному розвитку. Беручи до уваги, що педагогіка, основана на спостереженнях і наступному аналізі, так звана «нова педагогіка» спонукає до тестування, спостереження зі статистикою та експериментами. «Школа дії» потребувала такого способу викладання, який характеризувався насамперед різними видами спостереження та вираження. Учитель більшу частину уроку проводив не за кафедрою, а серед учнів.

Встановлено, що велику роль у європейській реформаторській педагогіці відіграла саме «школа дії», адже в ній культивувалися і розвивалися не лише ручна праця, а й усі форми вираження, відтворення, що знаходили свій вияв у дії.

Проаналізовано розвиток ідей «школи дії» у педагогічній теорії та практиці України. Проведений аналіз педагогічних ідей вітчизняних учених свідчить, що розвиток «педагогіки дії» у вітчизняній педагогічній науці наприкінці XIX – у першій третині XX ст. мав тісний зв'язок із суспільно-політичним рухом в Україні, що стало початком проникнення ідей реформаторської педагогіки на її землі.

Виявлено вплив педагогічних засад «школи дії» на педагогічну теорію і практику України в означений період. Доведено, що саме видатним українським педагогам й ученим К. Ушинському та Я. Чепізі, взявши до уваги досвід зарубіжних педагогів-реформаторів, вдалося вивчити духовну й фізичну природу дитини з різних боків, зібрати і систематизувати все, що торкається її життя, виявити закономірності, котрим підпорядковується її організм, і на цій підставі науково творити педагогіку. Ними було втілено в практику основні ідеї В.А. Лая. Зокрема ті, які базувалися на спостереженні, що створювало основу і вихідну точку викладання. При розробці навчального плану, розкладу уроків та навчальних методів до уваги брали те, що враження, перероблення та вираження тісно пов'язані між собою і утворюють екологічну, фізіологічну, психологічну, теоретико-пізнавальну єдність, а тому не повинні відокремлюватися один від одного у часі. При цьому бралися до уваги вроджені та набуті реакції. Розумове перероблення своїх та чужих

спостережень вироблялося пам'яттю, фантазією та розумом і узгоджувалося з нормами логіки, гігієни, етики, естетики.

Здійснений нами аналіз дав змогу зробити висновки, що більшість вітчизняних педагогів тією чи іншою мірою вивчали й розробляли проблеми педагогіки дії у своїх теоретичних працях або безпосередньо у практичній діяльності.

Отже, у ході дослідження було розкрито педагогічні засади «школи дії» В. А. Лая та виявлено їх вплив на педагогічну теорію і практику європейських країн та України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, що полягає в розкритті педагогічних засад «школи дії» та виявленні їх впливу на педагогічну теорію і практику європейських країн та України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Результати дослідження свідчать, що мети досягнуто, поставлені задачі виконано і є підстави для висновків.

1. З'ясовано, що окремі аспекти проблеми педагогічних засад «школи дії» були предметом історико-педагогічного аналізу протягом ХХ – початку ХХІ ст. Встановлено певні тенденції наявних досліджень, їх зв'язок зі змінами соціально-історичної оцінки реформаторської педагогіки, особливо ідей та наукової спадщини зарубіжних представників цього руху.

Теорія реформаторської педагогіки, зокрема й «педагогіки дії» і досвід її представників, досліджувалися й розроблялися Г. Гриньком, О. Залужним, Я. Мамонтовим, О. Музиченком, І. Соколянським, Я. Чепігою та ін. Доведено, що вітчизняні науковці досліджували проблеми виховання й навчання у дії в зарубіжній реформаторській педагогіці, обґрунтували низку авторських ідей про необхідність поєднання індивідуального розвитку особистості з реалізацією принципів соціального виховання.

Свідченням поглибленого інтересу науковців до вивчення феномену реформаторської педагогіки є поява низки дисертаційних робіт з означеної проблеми (О. Барило, І. Батчаєва, Н. Белкіна, С. Белова, І. Болотнікова, Г. Головка, І. Дичківська, Л. Дуднік, О. Іонова, О. Карамазов, Г. Кемінь, В. Коваленко, В. Лук'янова, О. Лучко, Л. Ніколенко, Т. Петрова, Т. Пінчук, А. Растрігіна, О. Таран, Г. Черненко та ін.). Історіографічний аналіз дав змогу встановити, що проблеми «школи дії» в реформаторській педагогіці не були предметом окремого наукового пошуку.

Розкрито змістове наповнення ключових понять проблеми. *Реформаторська педагогіка* – це потужний педагогічний рух першої третини ХХ ст., який об'єднав педагогів багатьох країн у їх бажанні удосконалити систему освіти, яка не відповідала вимогам часу й потребам дитини, й пропозиції докорінним чином її змінити на новий тип школи й освіти, новий зміст освіти і нові організаційні форми, методи і засоби навчання, які висувалися ним на перший план. Цей рух охопив багато педагогічних напрямів і течій, які розробляли різні шляхи реформування школи (нове виховання з його новими школами; експериментальна педагогіка;

трудова школа; соціальна педагогіка П. Наторпа; педагогіка особистості). «Педагогіка дії» розглядається як течія в реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX ст. в Німеччині, яка зводила виховання до вироблення реакцій і була спробою біологізувати педагогіку. Засновником «педагогіки дії» був німецький педагог В. А. Лай. «Школа дії» – це навчально-виховний заклад, що будується на основі спільних принципів, поглядів, традицій, де у процесі довільної навмисної опосередкованої активності створюються нові цілі і досягається мета дії, навчально-виховний процес якого базувався на діях-реакціях учнів: сприйманні, переробленні та вираженні. Головна увага у «школі дії» відводилася третьому компоненту – вираженню (моделюванню, драматизації, малюванню, ліпленню тощо) та дотичних до нього понять *сприймання* або *враження* (залишається у свідомості людини від баченого, пережитого (почуття, відчуття) учень відчуває вплив ззовні), *переробка* (осмислення вивченого нового матеріалу), *вираження* (один з основних елементів засвоєння вивченого за допомогою різних засобів), *дія* (одиниця діяльності; довільна, навмисна, опосередкована активність, спрямована на досягнення усвідомленої мети; містить орієнтовну, виконавчу та контрольну частини), *реакція* (дія, стан, процес, що виникають за певних умов у відповідь на будь-які впливи, подразнення, ураження), *природовідповідність* (урахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та регіональних особливостей), *культуровідповідність* (врахування у процесі виховання всієї сукупності даних культури, історії, економіки, характерних для країни й народу).

2. На основі ретроспективного аналізу визначено педагогічні передумови виникнення і розвитку «школи дії» В. А. Лая у Німеччині в кінці XIX – на початку XX ст.

Наслідком вивчення загального історичного, економічного та суспільного розвитку країн Західної Європи і США досліджуваного періоду стало виокремлення соціально-економічних передумов, що сприяли появі й розвитку «школи дії» («педагогіки дії») в контексті реформаторської педагогіки, а саме: швидкий соціально-економічний розвиток країн Заходу, який розпочався ще у XVII–XVIII століттях; виникнення і розвиток сучасної науки, звільнення її від диктату церкви; гостра потреба в розбудові національних систем освіти, визначенні її змісту й спрямування, педагогічне й наукове забезпечення ефективності. До безпосередніх чинників, які спричинили виникнення «педагогіки дії», відносимо: розвиток та поширення реформаторського руху, який визначався такими категоріями, як продуктивна робота, трудове навчання, трудова школа; сприяння самореалізації дитини у руслі задоволення особистих прагматичних інтересів; неспроможність масової школи виховувати особистість, яка здатна творчо, нестандартно мислити, задовольняти нові суспільні вимоги; потреба у наближенні змісту навчання до реальних запитів кожної людини.

3. Визначено *особливості* діяльності «школи дії» як напряму реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX ст.: поєднання ідеї колективного виховання з дотриманням основного принципу дії. Згідно з основним дидактичним принципом

В. А. Лая, предмети викладання повинні бути об'єднані, з одного боку, в сенсорну групу, в центрі якої було б спостереження і предметне навчання (Sachunterricht), а з другого – в моторну групу, за якою на першому плані повинні бути зображувальні елементи – формальне навчання (Formunterricht). Обидві групи мають перебувати в тісній взаємодії і зливатися у сенсорно-моторну єдність.

Виокремлено «*принципи* навчання через дію» (соціальний та етичний; принцип індивідуальності; принцип асиміляції та духовного зростання; принцип взаємовідношення (кореляції); принцип періодичності інстинктів; принцип творчої діяльності та самодіяльності; гігієнічний принцип, форми навчання (екскурсії, моделювання, драматизація, малювання, ліплення) та *методики* викладання предметів згідно з якими діяльністю проголошувався будь-який різновид творчої роботи, активним учасником якої був учень. Предметному принципу навчання протиставлялися варіанти інтегрованих курсів, що об'єднували фрагментарний матеріал із різних дисциплін навколо теми, обраної відповідно до особливостей місцевих умов та інтересів дітей. Ідеї «педагогіки дії» продовжують поширюватися, знаходячи відображення в положеннях гуманістичної педагогіки.

Визначено, що основними ідеями щодо проблеми виховання й навчання у «школі дії» були такі: побудова навчального процесу на дитиноцентричних і гуманістичних засадах; залежність результатів виховання від психолого-біологічних чинників розвитку дитини; обґрунтування ідеї виховного навчання; зародження ідеї соціального виховання особистості в умовах дитячого колективу; основою та вихідним чинником усього виховання є вроджені рефлексії, реакції, інстинкти, які виявляються у грі; намагання гармонізувати особистісні й суспільні відносини шляхом наближення та поєднання інтересів особистості й колективу.

4. Виявлено вплив педагогічних засад «школи дії» на педагогічну теорію і практику європейських країн та України в кінці XIX – на початку XX століття.

З'ясовано що:

– педагогічні засади «школи дії» мали велике значення для європейської педагогіки, адже на відміну від класичної освіти того часу, навчання у школі В. А. Лая базувалося на вільному ознайомленні дітей із навколишнім світом і сприяло їх всебічному розвитку. Ідеї В. А. Лая широко вивчалися педагогами європейських країн, про це свідчать переклади його праць англійською, угорською, італійською, польською, французькою та ін. мовами;

– українські педагоги (Я. Мамонтов, О. Музиченко, С. Русова, Я. Чепіга та ін.) вивчали й творчо використовували ідеї «педагогіки дії». Особливістю підходів українських учених до цієї проблеми було надання великого значення моторному аспекту діяльності учня у процесі навчання, самовизначення та надання свободи особистості з ідеєю соціалізації, підготовки дитини до життя в суспільстві;

– продовження ідеї про нерозривний зв'язок філософських поглядів і теоретичних педагогічних положень, мету виховання як підготовку людини до життя, праці знайшло своє відображення у творчому доробку вітчизняного педагога К. Ушинського. Учений надавав великого значення праці в психічному й фізичному розвитку людини і вважав її важливим чинником морального виховання;

– значний внесок у розробку проблеми «педагогіки дії» був зроблений вітчизняними педологами (О. Залужний, І. Попов, В. Протопопов, І. Соколянський, Я. Чепіга та ін.).

Встановлено, що «педагогіка дії» як течія реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст. накопичила неоціненний досвід, який набуває значної актуальності у контексті сучасної модернізації освіти України та її входження у світовий освітній простір.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Серед перспективної тематики подальшого дослідження бачимо такі напрями, як життєвий і творчий шлях В. А. Лая, порівняльний аналіз його теорій з концепціями, подібними за тематикою, розробленими його сучасниками не лише в Німеччині, а й в інших країнах Європи, ґрунтовне висвітлення його впливу на розвиток педагогічної думки упродовж ХХ ст. в різних країнах (Україна, Росія, Великобританія, Данія, США, Японія та ін.).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Веремюк Л. Л. «Педагогіка дії» як один із напрямків реформаторської педагогіки: історичний аспект / Л. Веремюк // Рідна школа. – 2009. – № 4 (952). – С. 74–77.

2. Веремюк Л. Л. Образ дитини у педагогічній спадщині В. А. Лая / Л. Л. Веремюк // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. / за заг. ред. член-кор. НАПН України А. В. Троцько. – Харків : ХНПУ, 2011. – Вип. 30. – С. 5–12.

3. Веремюк Л. В. А. Лай, К. Д. Ушинський: педагогіка дії / Л. Веремюк, Т. Кочубей // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. Мартинюк М. Т.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – Ч. 3. – С. 122–129.

4. Веремюк Л. Л. Психолого-педагогічні основи «школи дії» В. А. Лая / Людмила Веремюк // Порівняльно-педагогічні студії. – 2011. – № 1 (7). – С. 117–123.

5. Веремюк Л. Л. Основоположні принципи «школи дії» у педагогічній спадщині В. А. Лая / Л. Веремюк // Рідна школа. – 2012. – № 1–2. – С. 66–70.

6. Веремюк Л. Л. Історіографічна основа дослідження «школи дії» В. А. Лая / Л. Л. Веремюк // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 116–119.

7. Веремюк Л. Теорія В. А. Лая в світлі досліджень вітчизняних вчених (кінця ХІХ – початку ХХ ст.) / Людмила Веремюк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського дер. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 44. – С. 267–271.

8. Веремюк Л. Л. Развитие педагогических идей В. А. Лая в отечественной науке (конец ХІХ – начало ХХ в.) / Л. Л. Веремюк // Наука 21 века: вопросы, гипотезы, ответы. – 2014. – № 1. – С. 41–44.

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Веремюк Л. Л. Розвиток експериментальної педагогіки в німецькомовних країнах в кінці XIX на початку XX ст. / Веремюк Л. Л. // Іноземна мова як фактор входження в міжнародний освітній простір : матеріали міжнар. наук-практ. конф., (Умань, 15 черв. 2007 р.). – Умань : АЛМІ, 2007. – С. 189–191.

10. Веремюк Л. Л. Школа дії В. А. Лая у розвитку сучасної освіти в Україні / Веремюк Л. Л. // Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти : матеріали всеукр. наук-практ. конф. (Черкаси, 24–25 квіт. 2008 р.). – Черкаси : Вид. від ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. – С. 17–18.

11. Веремюк Л. Л. Природовідповідність у шкільній реформі В. А. Лая / Л. Л. Веремюк // Організаційно-методичне забезпечення неперервної освіти в умовах реформаційних процесів : матеріали шостих всеукр. Захаренківських пед. читань / за заг. ред. проф. Прокопенко Л. І. – Черкаси : Вид. від ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2009. – С. 14–15.

12. Веремюк Л. Л. Теоретичні засади «школи дії» В. А. Лая / Л. Л. Веремюк // Порівняльно-педагогічний калейдоскоп : вісник лабораторії педагогічної компаративістики : матеріали другого всеукр. наук.-метод. семінару «Порівняльна педагогіка: стан, проблеми, перспективи» (Умань, 16 березня 2009 р.). – Умань : Алмі, 2009. – С. 27–29.

13. Веремюк Л. Л. Теоретичні засади формування навчально-виховного середовища початкової школи як складової «школи дії» В. А. Лая / Л. Л. Веремюк // Роль едукативного середовища в підготовці вчителя початкової школи : матеріали міжнар. наук-практ. конф. (Умань, 7–8 жовт. 2010 р.). – Умань : ПП Жовтий О. О., 2010. – С. 33–34.

14. Веремюк Л. Л. К вопросу актуальных проблем модернизации образования / Л. Л. Веремюк // Актуальные вопросы современной науки : материалы X-ой междунар. науч.-практ. конф., (Москва, 30 декаб. 2010 г.) / под науч. ред. д-ра пед. наук, проф. Г. Ф. Гребенщикова. – М. : Изд-во Перо, 2010. – С. 69–74.

15. Веремюк Л. Л. Порівняльний аналіз ідей представників педагогіки дії у вітчизняній та закордонній освіті / Л. Л. Веремюк // Розвиток освітніх систем у глобальному вимірі: тенденції і прогнози : матеріали міжнар. наук. конф. (Умань, 26–27 трав. 2011 р.). – Ч. 1. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – С. 16–19.

16. Веремюк Л. Л. «Школа дії» як педагогічна проблема сьогодення / Л. Л. Веремюк // Актуальні проблеми лінгвістики в контексті міжкультурної комунікації : матеріали всеукр. наук-практ. семінару (Умань, 20 трав. 2011 р.). – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – С. 103–105.

17. Веремюк Л. Л. Педагогіка действия по В. А. Лаю / Л. Л. Веремюк // Парадигмы современной науки : сб. материалов III-ей междунар. науч. конф. – Караганда : Центр гуманитарных исследований «Тезис», 2011. – С. 26–29.

18. Веремюк Л. Л. Педагогічний принцип як теоретична основа «школи дії» В. А. Лая / Л. Л. Веремюк // Наукові обрії – 2011 : зб. матеріалів всеукр. наук-практ. конф. – Миколаїв : Барви України, 2011. – С. 37–40.

19. Веремюк Л. Л. Ідеї розвитку повноцінної особистості дитини у концепції В. А. Лая / Л. Л. Веремюк // Вісник інституту розвитку дитини (додаток) : метод. та

практ. матеріали міжнар. конф. «Дитинство. Освіта. Соціум». – К., 2012. – Вип. 3. – С. 57–59.

20. Веремюк Л. Л. «Школа дії» у дослідженнях вітчизняних учених (кінець XIX – поч. XX ст.) / Л. Л. Веремюк // Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура : матеріали міжнар. наук. конф. (Умань 26–27 квіт. 2012 р.). – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Ч. 1. – С. 156–157.

21. Веремюк Л. Л. Впровадження педагогічних ідей В. А. Лая в сучасній школі Німеччини / Л. Л. Веремюк // Збірник наукових праць студентів та молодих учених : зб. наук. пр. / за заг. ред. Н. М. Бріт. – Умань : Видавн.-поліграф. центр «Візаві», 2013. – С. 59–62.

22. Веремюк Л. Л. Емпіричні дослідження з вивчення рідної мови у школі В. А. Лая. / Л. Л. Веремюк // Наука і освіта у глобалізованому світі: традиції, сьогодення, перспективи : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Умань 17–18 жов. 2013 р.). – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Ч. 2. – С. 30–33.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

23. Веремюк Л. Л. Психолого-фізіологічні особливості організації навчального процесу у «школі дії» / Ludmila Veremiuk // Edukacja a rynek pracy / pod redakcją Walentyny Łozowieckiej – Płock : Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Płocku, 2013. – С. 124–139.

АНОТАЦІЇ

Веремюк Л. Л. Педагогічні засади «школи дії» В. А. Лая в контексті європейської реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2014.

Дисертація присвячена аналізу педагогічних засад «школи дії» В. А. Лая в контексті європейської реформаторської педагогіки (основоположні принципи «школи дії», методики викладання предметів, психолого-фізіологічні особливості організації навчального процесу у «школі дії»).

У роботі з'ясовано стан дослідженості проблеми «школа дії»; здійснено ретроспективний аналіз та визначено передумови виникнення і розвитку «школи дії» В. А. Лая у Німеччині в кінці XIX – на початку XX ст.; розкрито змістове наповнення ключових понять «сприймання», «переробка», «вираження», «дія», «реакція», що поглиблює розуміння педагогічних засад «школи дії» та здійснено їх педагогічну інтерпретацію в контексті сучасної педагогічної науки; визначено особливості, принципи, методики «школи дії» як напряму реформаторської педагогіки; виявлено вплив педагогічних засад «школи дії» на педагогічну теорію і практику європейських країн та України в означений період.

До наукового обігу введено нові джерела (зокрема неадаптовані наукові праці німецькою мовою), що стосуються досліджуваної проблеми.

Ключові слова: європейська реформаторська педагогіка, «педагогіка дії», «школа дії», педагогічні засади «школи дії», В. А. Лай.

Веремюк Л. Л. Педагогические основы «школы действия» В. А. Лая в контексте европейской реформаторской педагогики конца XIX – начала XX века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Умань, 2014.

В диссертации предложено теоретическое обобщение и новое решение научной задачи, которая заключается в раскрытии педагогических основ «школы действия» и выявлении их влияния на педагогическую теорию и практику европейских стран и Украины в конце XIX – начале XX вв.

Выяснено, что отдельные аспекты проблемы педагогических основ «школы действия» были предметом историко-педагогического анализа в течение XX – начала XXI в. Установлены определенные тенденции некоторых исследований, их связь с изменениями социально-исторической оценки реформаторской педагогики, особенно идей и научного наследия зарубежных представителей этого движения.

Теория реформаторской педагогики, в том числе и «педагогики действия» и опыт ее представителей, исследовались и разрабатывались Г. Гринько, А. Залужным, Я. Мамонтовым, А. Музыченко, И. Соколянским, Я. Чепигой и др. Доказано, что отечественные ученые исследовали проблемы воспитания и обучения в действии в зарубежной реформаторской педагогике, обосновали ряд авторских идей о необходимости сочетания индивидуального развития личности с реализацией принципов социального воспитания.

Свидетельством повышения интереса ученых к изучению феномена реформаторской педагогики является появление ряда диссертационных работ по данной проблеме (И. Батчаева, Н. Белкина, С. Белова, И. Болотникова, Г. Головки, Л. Дудник, А. Ионова, А. Карамазов, Г. Кеминь, В. Коваленко, В. Лукьянова, Л. Николенко, Т. Петрова, Т. Пинчук, А. Растрыгина, Г. Черненко и др.). Историографический анализ позволил установить, что проблемы «школы действия» в реформаторской педагогике не были предметом специального научного поиска.

Проведенный ретроспективный анализ позволил выявить педагогические предпосылки возникновения и развития «школы действия» В.А. Лая в Германии в конце XIX – начале XX в. К непосредственным факторам мы относим: развитие и распространение реформаторского движения, которое определялось такими категориями, как продуктивная работа, трудовое обучение, трудовая школа; содействие самореализации ребенка в русле удовлетворения личных прагматических интересов; несостоятельность массовой школы воспитывать личность, способную творчески, нестандартно мыслить, удовлетворять новые общественные требования; потребность в приближении содержания обучения с реальными запросами каждого человека.

Обоснованны и обобщены особенности деятельности «школы действия» как направления реформаторской педагогики конца XIX – начала XX вв., которыми стало сочетание идеи коллективного воспитания с соблюдением основного принципа действия. Согласно основному дидактическому принципу В. А. Лая, предметы преподавания должны быть объединены, с одной стороны, в сенсорную группу, в центре которой было бы наблюдение и предметное обучение (Sachunterricht), а с другой – в моторную группу, при котором на первом плане

должны быть изобразительные элементы – формальное обучение (Formunterricht). Обе группы должны находиться в тесном взаимодействии и сливаться в сенсорно-моторное единство; «принципы обучения через действие» (социальный и этический, принцип индивидуальности, принцип ассимиляции и духовного роста, принцип взаимоотношения (корреляции), принцип периодичности инстинктов, принцип творческой деятельности и самодеятельности; гигиенический принцип, формы обучения (экскурсии, моделирование, драматизация, рисование, лепка) и методики преподавания предметов согласно которым деятельностью провозглашался любой вид творческой работы, активным участником которой был ученик. Предметному принципу обучения противопоставлялись варианты интегрированных курсов, объединявшие фрагментарный материал из разных дисциплин вокруг темы, выбранной с точки зрения местных условий и интересов детей.

Определено, что основными идеями проблемы воспитания и обучения в «школе действия» были следующие: построение учебного процесса на детскоцентрических и гуманистических принципах; зависимость результатов воспитания от психолого-биологических факторов развития ребенка; обоснование идеи воспитывающего обучения; зарождение идеи социального воспитания личности в условиях детского коллектива; основой и исходным фактором всего воспитания являлись врожденные рефлексy, реакции, инстинкты, которые проявляются в игре; попытки гармонизировать личностные и общественные отношения путем приближения и сочетания интересов личности и коллектива.

Выявлено влияние педагогических основ «школы действия» на педагогическую теорию и практику европейских стран и Украины в конце XIX – начале XX века в ходе которого выяснено что: педагогические основы «школы действия» имели большое значение для европейской педагогики, ведь в отличие от классического образования того времени, обучение в школе В. А. Лая базировалось на свободном ознакомлении детей с окружающим миром и способствовало их всестороннему развитию; украинские педагоги (Я. Мамонтов, А. Музыченко, С. Русова, Я. Чепига и др.) изучали и творчески использовали идеи «педагогики действия». Особенностью подходов украинских ученых к этой проблеме было предоставление большого значения моторному аспекту деятельности ученика в процессе обучения.

«Педагогика действия» как течение реформаторской педагогики конца XIX – начала XX в. накопила бесценный опыт, который приобретает значительную актуальность в контексте современной модернизации образования Украины и ее вхождения в мировое образовательное пространство. Проведенное исследование не исчерпывает всех аспектов исследуемой проблемы. Среди перспективной тематики дальнейших исследований видим такие направления, как жизненный и творческий путь В. А. Лая, сравнительный анализ его теорий с концепциями, сходными по тематике, разработанными его современниками не только в Германии, но и в других странах Европы, детальное освещение его влияния на развитие педагогической мысли в течение XX в. в разных странах (Украина, Россия, Великобритания, Дания, США, Япония и др.).

Ключевые слова: европейская реформаторская педагогика, «педагогика действия», «школа действия», педагогические основы «школы действия», В. А. Лай.

Veremyuk L. L. Pedagogical principles of W. A. Lay's «action school» in the context of European reformative pedagogics of the late nineteenth – the early twentieth century. – On the right of manuscript.

The dissertation for the candidate's scientific degree of Pedagogical Science. Specialty 13.00.01 – General Pedagogical Science and History of Pedagogy. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. – Uman, 2014.

The thesis is dedicated to the analysis of pedagogical principles of W. A. Lay's «action school» in the context of European reformative pedagogics (basic principles of «action school», subjects teaching methods, psychological and physiological peculiarities of teaching and learning activities organization in the «action school».

The research level of the «action school» has been defined in the thesis. The retrospective analysis has been made and the preconditions of W. A. Lay's «action school» appearance and development in Germany from the late nineteenth – to the early twentieth century has been made. The meaning of such key concepts as «perception», «elaboration», «expression», «action», «reaction» has been revealed, that extends the understanding of the pedagogical basis of the «action school». The interpretation of these concepts in the context of modern pedagogical science has been made. The peculiarities, principles, methods of the «action school» as an approach in reformative pedagogics have been defined. The influence of the «action school» pedagogical principles on pedagogical theory and practice of European countries and Ukraine in the definite period has been revealed.

New resources (German original scientific works in particular), which refer to the problem investigated, have been introduced into the researcher's use.

Key words: European reformative pedagogics, «pedagogics of action», «action school», pedagogical principles of «action school», W. A. Lay.

Підписано до друку 21.11.2014 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 94.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua